

ДВЕ ЕСЕТА

МИГЕЛ ДЕ УНАМУНО

I

РИЦАРЯТ НА ПЕЧАЛНИЯ ОБРАЗ

(портретно есе)

„Хващам се на бас — рече Санчо, — че няма да mine много време и във всеки хан, във всяка кръчма и във всяка бръснарница ще бъде нарисувана историята на нашите подвизи. Бих желал само да бъде изписана от ръка на художник, по-изкусен от този, който е изрисувал тези платна.

Имаш право, Санчо, — каза дон Кихот, — този художник прилича на Орбанеха от Убеда. Когато го питали какво рисува, отговаря: „Каквото излезе“, и ако случайно рисувал петел, пишел отдолу: „Това е петел“, за да не помислят някои, че е лисица.“

(От глава LXXI на втората част на „Знаменитият идалго дон Кихот де ла Манча“)

Съвсем не е леко да нарисуваш дон Кихот. Това е едно от най-достоините начинания за един испански художник. Не става дума в случая да илюстрираш безсмъртната творба на Сервантес, а да облечеш във видима и осезаема плът един индивидуален и жив дух, не една абстрактна идея. Задача, която е сега по-навременна от всеки друг път, тъй като в нашата епоха по този божи свят се ширят и търси да се затвърди символизмът в живописата. В Испания този символизъм си има символ, какъвто рядко се намира. Това е дон Кихот, истински и дълбок символ, символ в пълния етимологически и традиционен смисъл на думата, жив синтез и резюме на действителността, колкото по-идеална, толкова по-реална, не абстракция, получена по пътя на изключването.

Приканвам читателя да побеседваме за художествения израз на този жив символ.

Данните, нужни, за да се нарисова дон Кихот, трябва да се потърсят както в творението на Сиде Амете Бененхели, така и извън него. В творението на Сиде Амете — тъй като той е бил биограф на дон Кихот; в него се разкриват дълбочини, които са убягнали дори и от погледа на биографа, а извън него, защото извън него живя и продължава да живее знаменитият идалго.

Постарах се най-внимателно да открия в живите страници на „Знаменития идалго“ всички места, в които се описват повече или по-малко пряко физическите черти на дон Кихот.

Ето ги тези пасажии под номера, бързам обаче да предупредя по-нетърпеливия читател, че прекрасно може и да не ги чете:

I „Нашият идалго беше на около петдесет години, як, но мършав, със съсухрено лице, голям ранобудник и приятел на лова.“

Ч. I, гл. I

II „... който носи освен това и прозвището Рицар на печалния образ ... Трябва да призная, че лицето ви от известно време насам е едно от най-измъчените лица, които съм виждал в живота си.“

Ч. I, гл. XIX

III „... се възрях учудено в дългото му половин миля, изпито и бледо лице, в претежкото му въоръжение, което не съответствуваше на съдържаното му поведение.“

Ч. I, гл. XXXVII

IV „Поемете, синьора, тази ръка. . . Не ви я подавам, за да я целунете, а само да разгледате мрежата на нейните сухожилия, устройството на мускулите ѝ, силата на жилите ѝ, от което можете да съдите каква е силата на мишцата, която движи такава една ръка.“

Ч. I, гл. XLIII

V „... толкова съсухрен и измършавял, че приличаше на мумия.“

Ч. II, гл. I

VI „... той е човек висок на ръст, с изпито лице, мършаво и издължено тяло, посивели коси, орлов, малко пречупен нос, с големи черни и увиснали мустаци.“

Ч. II, гл. XIV

VII „Преценката пък на пътника в зелено за дон Кихот беше, че никога дотогава не беше виждал човек с подобен вид и външност. Учудваха го дългата му шия, високият му ръст, мършавото му и жълтеникаво лице.“

Ч. II, гл. XVI

VIII „По лицето и брадата му почна да тече суроватка. . . След като си избърса главата, лицето, брадата и шлема. . .“

Ч. II, гл. XVII

IX „Когато му снеха оръжието и той остана по тесни панталони и елек от еленова кожа — мършав, висок, тънък като върлина, с бузи, които едва не се допираха една друга вътре в устата, — видът му беше такъв, че девойките с мъка сдържаха смеха си и щяха сигурно да прихнат да се смеят, ако да не бяха получили изрична заповед от господарите си да се владеят.“

Ч. II, гл. XXXI

X „По мургавото лице на дон Кихот избиха петна с какви ли не цветове. . .“

Ч. II, гл. XXXI

XI „Първа се доближи девойката с таса и ловко и непринудено намести таса под брадата на дон Кихот, а той, учуден от този обред, помисли, че обичаят в този край е сигурно да се мият не ръцете, а брадите, и протегна колкото може шия, без да каже дума. В същия миг от каната почна да тече вода, а девойката със сапуна взе бързо да търка

не само брадата на покорния рицар, но и цялото му лице и очите му.“

Ч. II, гл. XXXII

XII „А понеже нямаше стремена (става дума за Клавиленьо) и кратката му висяха, той приличаше на някаква фигура от римско триумфално шествие, рисувана или тъкана върху фламански гоблен.“

Ч. II, гл. XII

XIII „Ако сеньор дон Кихот не ни спаси, с бради ще ни и погребат. — По-скоро ще си оскубя моята в страната на маврите — каза дон Кихот, — отколкото да не махна вашите.“

Ч. II, гл. XI

XIV „Една котка скочи върху лицето му и взе да го дращи и хапе по носа.“

Ч. II, гл. XLVI

XV „Като го зърна (доня Родригес) такъв един дълъг, жълт...“

Ч. II, гл. XLVIII

XVI „Роке Гинарт видя дон Кихот в доспехи и замислен — печална и скръбна фигура, сякаш възплъщение на самата тъга.“

Ч. II, гл. LX

XVII „Струваше си човек да види фигурата на дон Кихот — дълъг, изпънат, мършав, жълт, пристегнат в дрехите си, несръчен и преди всичко съвсем не лек.“

Ч. II, гл. LXII

С тези седемнадесет цитата пред очи, който и да е Орбанеха може да изрисува дон Кихот без всякаво затруднение. Шестият от тях, в който идалгото от Ла Манча се описва от лукавия бакалавър Караско по време на приключението с Рицаря на гората, е послужил като класически документ за самоличността на дон Кихот, когато са били направени досега портрети. Но дори и тази легитимация не е била винаги съблюдавана, тъй като често дон Кихот е рисуван със заускани и извити нагоре, а не с „увиснали“ мустаци.

Надявам се, че и най-взискателният изследовател ще бъде удовлетворен с такава подробна документация, каквато предлагат дадените по-горе седемнадесет цитата. Сигурно дори и хората на Санта Ермандада не са разполагали с повече данни, когато са били изпратени да намерят онзи „пладнешки разбойник“, а знаем, че органите на правосъдието са извънредно грижливи, щом трябва да установят самоличност и да разпознаят нечий лик.

В цитатите има данни, които могат на пръв поглед да се сторят несъществени. Такъв е случаят с цитат XIV, но проникателният читател ще разбере веднага, че не ще да е бил малък носът на дон Кихот, щом като една котка е могла да впише в него едновременно зъби и нокти. Няма изобщо факт, който може да бъде таксуван за незначителен, и това най-ясно се доказва от антропометричния регистър, който се води отскоро в Карсел Модело.

Изключителен интерес представляват също и данните, нефигуриращи в поменатите по-горе цитати, а именно, че дон Кихот страдал „дълги години от болни бъбреци“ (гл. XVIII на втората част), към което прибавям, че цветът му е бил жълт и че действията му го характеризират като човек, който е боledувал от жлъчка, и че както обонянието, така и слухът му били добре развити (ч. I, гл. XX). Тези данни ще позволят може би на опитния изследовател да установи темперамента и идиосинкразията на дон Кихот. Жалко е, че все още някой вещ сервантист не се е заел да направи физиологично проучване на дон Кихот! Аз

смятам, без да съм се замислял много върху това, че темпераментът му е бил сигурно пламенен и отривист и че като се има пред вид тази констатация и „Студията върху характерите“ на доктор Уарте, би могло да се отиде много далеч.

Като добър арабин Сиде Амете Бененхели е бил сигурно извънредно точен биограф и много добре документиран изследовател, но неговият преводач, добрият наш Сервантес, като стига до онова място, където дон Кихот влиза в дома на дон Диего Миранда, Рицаря на зеления плащ (гл. XVIII на втората част), ни казва: „Тук авторът ни дава най-подробно описание на къщата на дон Диего и ни рисува всичко, което съдържа домът на един богат благородник-земделец, но преводачът на тази история предпочете да отминие всички тези подробности, тъй като те не засягат същността на историята, чиято сила е в самата истина, а не в ненужните отклонения.“

От една страна, имаме истината и нейната сила, а, от друга — подробностите и ненужните отклонения, обстоятелствата, които изследователите от всички времена рисуват с дребнавата точност на писарушки в своите литературни „студии“.

Какво е истина? Къде е в нашия случай истината и каква е нейната сила?

* * *

Истината е действителността, но цялостната и жива действителност, прекрасната действителност на живота изобщо, чиито корени са забулени в тайна. Говоря за една действителност — факт, а не за фактите,* подробностите, които се свеждат при анализа и анатомията до прах от факти, като с това изчезва тяхната жива реалност.

Силата на истината на дон Кихот се крие в неговата душа, в неговата душа на кастилец и човек, а истината на неговия образ се крие в това, че той отразява тази душа. Но следва ли да съдим по душата му за неговия образ или по образа за душата му? Такъв въпрос би се поставил, като се прибави, че от чертите на лика му и от физическия му образ ще можем посредством неговия темперамент да прозрем нещо повече от истината на душата му. На този въпрос отговаря самият дон Кихот, като описва (в гл. I на втората част) физическия образ на Амадис, Рейналдо и Роланд, за които „от нрава и подвизите им всеки може, ако разсъждава логично, да изведе какви са били техните черти, цвят на кожата и ръст“.

Ако се разсъждава логично! Нелогично, поне, отколкото ако направи извод от чертите, цвета на кожата и ръста за нрава и извършените подвизи; защото ако от първите може да се заключи за вторите, то и от вторите се прави извод за първите. Те се взаимно обуславят, но това убягва на онези, които в името било на идеализма, било на реализма, също взаимно обуславящи се, се борят за една или друга доктрина, както биха се борили двама рицари за цвета на един герб, на който всеки един вижда само едната страна, според дълбоката мисъл на Карпентер. За дон Кихот правилната логика — което е и напълно естествено — е неговата, кастилската, реализмът, който съди по подвизите за чертите, подхожда отвътре навън, центробежно, волеизявително, който прави от мелниците великани. Това е един реализъм, не по-малко здрав от този, който прави от великаните мелници, не по-малко реалистичен, не по-малко идеалистичен от него. В крайна сметка нито от чертите зависят подвизите, нито от подвизите чертите, както органът не предхожда функцията си, нито функцията — органа, а всичко прави всичко; всичко произтича непрекъснато от голямата всеобща причина, причина и едновременно следствие, причина-следствие или нито при-

* Противопоставям фактите на факта, защото немалко неща променят естеството, сякаш се умножат. — Б.а.

чина, нито следствие, както се пожелае, защото стигне ли се дотам, всичко е едно и също. Но достатъчно сме се занимавали с метафизични рицарски романи, тъй като на добрия Алонсо Кихано, който толкова „малко спеше, а много четеше, мозъкът му се изсуши дотам, че изгуби съвсем ума си“.

И така художникът, който поиска да нарисува дон Кихот, съгласно правилната донкихотска логика, трябва от подвизите и нрава му да заключи за физическите му черти, цвета на кожата му и ръста му, служейки си с емпиричните данни, които Сиде Амете ни дава като във висша степен достоверни. За да успее в това си начинание, художникът трябва да разкрие душата му, тъй като единственият способ е той да се вдъхнови от онези прекрасни подвизи и възвишен нрав и да разкрие чрез тях в собствената си душа донкихотската душа, а в случай, че няма в себе си нищо от тази душа, нека се откаже веднага от начинанието си, предопределено за друг, държейки сметка за това, което е казали самият дон Кихот:

„Нека ме изобразява, който си иска, стига да не ме обезобразява, защото често пъти търпението на човек се изчерпва, когато го обсипват с оскърбления“ (ч. II, гл. LIX).

Да се изобрази дон Кихот, без да бъде обезобразен, значи да се облече душата му с прозрачно индивидуално тяло, значи да се твори символистична живопис до степен на най-голяма съсредоточеност и сила в образа на човека-символ. За да се постигне това, трябва да се потърси душата на идалгото от Ла Манча в безсмъртните страници на Сиде Амете, но също и извън тях.

Дон Кихот живя и продължава да живее извън тях и достойният да го нарисува испански художник може да го издебне жив в дълбоките гльбини на собственения си дух, ако потърси с любов и ако с упорито съзерцание направи разкопки и издирвания. Сиде Амете не е направил нищо друго, освен да напише биографията на жив и действително съществуващ човек. Понеже не са малко хората, които живеят в заблудата, че дон Кихот не е съществувал никога, трябва да се положат усилия, каквито самият той е полагал, за да убеди хората, че е имало на този свят странстващи рицари.

* * *

Щом като аналитичният и дисекционен научен способ забие хирургическия си нож в живата тъкан, в която се преплитат и сливат легендата и историята, или се опита да прокара граници между тях и романа, баснята, мита, заедно с живота изчезва и истината, като остава само подобие, толкова полезно за търсачи и изследователи от всякакъв вид. Трябва да унищожим живота и заедно с него истинската истина, за да се разграничи историческият герой от героя на романа, на мита, на баснята или на легендата и да се твърди, че единият е съществувал напълно или почти напълно, вторият наполовина, а третият не е могъл в никой случай да съществува, защото да съществуваши значи да живееши, а който действа, съществува.

Да съществуваши значи да действаши. Не е ли действал и не действа ли и сега още дон Кихот върху духовете, и то така силно и живо, както и върху неговия дух са действували неговите предшественици, странстващите рицари, така силно и живо, както толкова други герои, за чието историческо съществуване все още се намери да свидетелствува някой дон Алваро Тарфе?

Душата на един народ носи в себе си бъдещия герой, преди още той да е видял бял свят, предусаеща го като дух, блуждаещ в нея, който се оформя и очаква неговата поява. Всяка епоха ражда, както се казва, героя, който ѝ е нужен. Героят се вдъхновява от великите идеи на времето си, единствените велики идеи на епохата си; чувствава нуждите на своето време — единствени, необходими за

епоката — и се прониква от едните и другите. Всеки герой, който не е необходим за времето си, би умрял в нищета, презрян, изгнил в каторга, затворен в лудница или може би изгорен на клада.

Героят не е нищо друго освен индивидуализирана колективна душа. Героят е човек, който поради това, че чувства в съзвучие с народа, не загубва способността да чувства лично. Героят е първообраз и продукт, духовният средец на народа. Не може да се каже, че героят води народа, той е по-скоро негов съвест и израз на неговите възжелания.

Героят, чиято поява се предусеща във величавата утроба, е много често прекомерно извисен, за да приеме смъртна плът, а и средата, определена да го приеме, е много тясна за него. Тогава той се ражда като идеален образ, герой на легенда или на роман, не от утробата на жена, а от въображението на мъж. Герои са тези, които живеят, борят се, повеждат народите на борба и ги подкрепят в нея, герои не по-малко реални и живи от тези, които са от плът и кръв, осезаеми и тленни. Герои като Великия капитан, Франсиско Писаро или Ернан Кортес са водили бойците си към победа, но не по-малко сигурно е, че дон Кихот е поддържал духа на храбри войни, вдъхвайки им сили и вяра, утеха в поражение и умереност при победа. Дон Кихот живее с нас и диша в нас; има моменти в живота, когато го виждаме да се появява, яхнал Росинант, и да се притичва на помощ като Сантяго на тези, които го призовават. Да действуваш значи да съществуаш. Колко много хора, затворени в своето ограничено „днес“, действуват по-малко от възвишения луд, в който се прероди прославеният Алонсо Кихано, след като загуби разсъдъка си, защото му изсъхнал мозъкът! Когато се върнем в недрата на земята, от която сме излезли, ще остане ли от нас повече от това, което ще остане от дон Кихот? Какво е останало от неговия биограф Сиде Амете? Преходният и случаен свят създава постоянния и необходимия свят на нашия дух, това е най-голямата му реалност. Цялата история е идеализиране на реалното чрез реализиране на идеалното. Омир ли е създал Ахил или Ахил Омир?

„Да искате да ми втълпите, че не е имало на света нито амадисовци, нито други странствуващи рицари, чиито подвизи пълнят страниците на историята, е все едно да се мъчите да ме убедите, че слънцето не грее, че ледът не смразява и че не стъпваме на земята. Няма на света човек, колкото и умен да е той, който би могъл да ни убеди, че не са били истински историите на инфантата Флорипес и Ги Бургундски, на Фиерабрас и подвигът му при моста на Мантибле, извършен по времето на Карл Велики! Всичко това е истина, както е истина, че сега е бял ден! Ако това е лъжа, лъжа е също, че е имало някога хекторовци, ахилковци, Троянска война, дванадесет перове на Франция и крал Артур Английски. . .“ (ч. I, гл. XLIX).

Прав е дон Кихот. Повече от седем пъти дневно извършват донкихотски грях тези, които го наричат луд за връзване и го замерват с камъни, когато го виждат затворен в клетка, защото кой от тези разобличители не прилага на всяка крачка тайната максима на донкихотизма: хубаво е, следователно е истина?

Има герои на романи, които не са нищо повече от хомункули поради това, че са рожба на девствената фантазия на автора си; други герои са плод на истинско плътско зачатие, на фантазия, оплодена от духа на цял един народ. Героят на легенда или роман е, както историческият герой — индивидуализирана душа на един народ — и съществува, понеже действа. Кастилската душа роди дон Кихот, който е жив, както тя е жива.

* * *

Художникът трябва да се потопи с изпълнен от почит дух в душата на дон Кихот, защото така най-добре ще открие видението на възвишения идалго,

заклучавайки от него за чертите, цвета на кожата и ръста на тялото, в което той се е выльтил.

Но и Сиде Амете от своя страна видя героя във видима тъкан, с черти, път и ръст, видя го с чудно проникновение, което придава особено значение на цитатите в началото на настоящото есе. Защото понякога се случва откривателът на един герой да не вижда добре образа му поради липса може би на зрително въображение. Така Шекспир, във втора сцена на пето действие на „Хамлет“, когато Хамлет и Лаерт се дуелират, кара кралицата да каже, че синът ѝ е дебел и че се задъхва, като тя му предлага кърпичка, за да изсуши челото си:

He's fat, and scant of breath
Here, Hamlet, take napkin, rub thy brows.¹

Кой би могъл да си представи или да изрисува Хамлет дебел? Защо да отиваме по-далеч? Би ли някой разпознал Санчо, ако художникът го изрисува с дълги крака? Въпреки това Сервантес разказва, че сред илюстрациите, които украсявали ръкописа на Сиде Амете Бененхели, една представлявала двубой на дон Кихот с бискаепа, като под изображението на Санчо пишело *Санчо Санкас*, защото в рисунката „Санчо бил изобразен с голям корем, с къс труп и с дълги крака и поради това и двата прякора „Панса“ (търбух) и „Санкас“ (дълги крака), които се споменават в историята, напълно му прилягат“ (ч. I, гл. IX).

Но няма съмнение, че, от една страна, Сиде Амете добре е видял дон Кихот, пък, от друга, и Донкихотовият образ не е нито незабележим, нито незапоминан се, а единственият подходящ за неговата душа, защото духът и ликът му са били тъй взаимно проникнати, че не би било необходимо, ако той възкръсне за нов живот, да му бъде поставен от друг някой дон Антонио Морено надпис с името на гърба.

Всички ние, като видим някое лице, се провикваме: „Колко прилича на дон Кихот!“ Немалко хора са си спечелили това прозвище само поради външния си вид, но не и поради духовното си съдържание.

Образът на дон Кихот е от тези, които, веднъж видени, не се заличават никога, а биографът му го е видял такъв, какъвто е бил в действителност.

* * *

В образа на дон Кихот най-силно впечатление е направил на Сиде Амете неговият печален вид, несъмнена проява и белег на голяма скръб, таена в бездънно дълбоката му душа, тъжна и оголена като голите пустинни равнини на Ла Манча, внушителни със суровата си и строга тъга. Санчо го кръсти с прозвището „Рицарят на печалния образ“ (втори цитат). Роке Гинарт каза за него „най-печална и скръбна фигура, сякаш възплъщение на самата тъга“ (шестнадесети цитат) и всички, които се срещаша с него, се чудеа и се плашеа от тъгата, която лъхаше от странната му фигура, сякаш прозираха през тази външност онзи мощен дух, който се стремеше да даде свой облик на света. Този кастилски Христос бе тъжен до самата си тъй прекрасна смърт.

Самите черти на образа му са тъжни — увиснали мустаци, орлов нос, съсухрено и набръчкано лице.

Но неговата тъга не е плачлива и сълзлива, каквато е тъгата на бледоликите и грижливо разрошени жени, не е тъга на отхитав човек, не е плод на сантиментален егоизъм. Тя е тъга на примирен със съдбата си борец, на един от тези борци, които се стремят да счупят бича божий, целувайки божията ръка, сериоз-

¹ Той е пълен и лесно се задъхва.

Взemi, Хамлет, тази кърпичка и изтрий си челото (англ.). — Б.пр.

ност с весели и тъжни страни, които преливат една в друга, не детински оптимизъм, но не и старчески песимизъм, а тъга, изпълнена със силно примирение и жизнена простота.

Изражението на Рицаря на печалния образ е много тъжно, до такава степен тъжно, че Санчо го нарича измъчено (цитат втори), лековерната Алтисидора, изливайки озлоблението си към този, когото тя нарича „недоद्याлан негодник“, не иска да види пред себе си „няма да кажа печалния му образ, а грозната му и отвратителна мутра“ (ч. II, гл. LXX). Това точно ни дава повод да запитаме: Бил ли е Рицарят на печалния образ грозен?

„Все пак не мога да си представя какво е намерила у вас тази девойка, та да я победи и покори толкова — привлекателност ли, изящество ли някакво, хубост ли, елегантност ли, че всички тези качества заедно или поотделно да я увлекат? Правичката да си кажа, много пъти с внимание ви разглеждам от петите до последното косъмче на главата и виждам, че по-скоро можете да уплашите човека, отколкото да го накарате да се влюби във вас. Слушал съм, че хубостта е първото и най-важно качество, което кара хората да се влюбват, та затова не мога да разбера в какво се е влюбила тя, бедната, тъй като, ваша милост, сте напълно лишен от всякаква хубост.

— Не забравяй, Санчо — възрази дон Кихот, — че има два вида красота, духовна и телесна. Духовната красота се открива и проявява в ума, в благоприличието, в примерното поведение, в щедростта и доброто възпитание, а всички тези качества могат да красят и грозния човек. Когато погледът се спре на тази красота, а не на телесната, поражда се силна и трайна любов. Напълно ми е ясно, Санчо, че не съм красавец, но зная също така, че не съм и никакъв изрод, а за един почтен мъж достатъчно е да не е чудовище, за да бъде силно обичан, разбира се, ако притежава душевните качества, които ти изброих“ (ч. II, гл. LVIII).

Ако дон Кихот беше по-упорит в търсенето на скритите неща, щеше несъмнено да изтъкне, че красотата е отблясък на добротата и можеше да намери и други доводи в своя полза, нещо от рода например на женския афоризъм: „Мъжът и мечката, колкото по-грозни, толкова по-хубави.“

Цял свят прави разлика между красотата на правилните черти и красотата на изражението; цял свят говори за блудкавостта на красиви лица и за чаровността на грозни лица. У всички традиционната представа за човешката хубост се бори с друга представа, която е на път да се оформи. Красотата е непосредствен израз и цвят на добротата и се мени съобразно с нея. Има една традиционна човешка повече или по-малко атлетична хубост, която изразява добротата на човека-животно, на варварина, борещ се за живота си, на едва прикрития дивак, красота на мускулно равновесие, а, от друга страна, се оформя схващането за друга човешка красота, която разкрива добротата на мислещия и обществения човек и блясъка на интелигентността.

Някой спенсъринец би казал, че както борческите общества, основани на съперничеството и закона, изградили свой тип човешка красота, така ще го създадат и промишлените общества, основани на сътрудничеството и справедливостта.

Цялата история на човечеството не е нищо друго освен една дълга и тъжна борба за приспособяване на човечество и природа, както и историята на всеки човек се свежда до превратностите на борбата в неговото тяло, кръвопролитно полесражение, което води неговият дух и обкръжаващият го свят; и колкото повече духът, прониквайки в света, го допуска да проникне в него, като по този начин се сговарят и организират един в друг, толкова тялото става постепенно все по-прозрачна плътска одежда и израз на духа. Ще настъпи може би денят, когато най-хубавото тяло ще бъде тялото с най-хубава душа.

Физиогномиката е единствената наука, основа на всички други, защото ние единствено познаваме физиономията на нещата — учеше Лаватер. Не е, но може би ще бъде, защото, бидейки човек изтъкан от противоречия и изходайки от борбата, физиономията му само отчасти — колко незначително е много често това отчасти! — му принадлежи и не е възможно да разбереш по лика му каква е неговата душа. Има лица лицемерни и колко страшни, наистина есхиловски трагедии се пораждат от измамното в лицата, които лъжат!

Понеже тялото не е станало още прозрачно одеяние на душата, не се е оформила бъдещата човешка красота и продължава да господства красотата на двукракото без перушина.

Но трябва да се вярва с артистична вяра, както се вярва в естетическа догма, че всеки дълбок и съкровен характер, със здрави корени, чист, живее в съвършена хармония с плътската туника, която го покрива, приготвяйки я към очертанятия си.

Всяка черта на лицето е вкаменен израз, предаден може би по наследствен път. Постоянната тъга оставя диря, добродетелта разкрасява, а порокут грози. В Испания казваме: лицето е огледало на душата; ум и образ до гроб; дрехата не прави човека.

Колкото човек става по-хармонично развит, по-съвършен, с други думи, по-завършен, колкото повече и по-добре той се приспособява към средата, в която живее, и по-интимно общува с нея, толкова повече образът става огледало на душата. Душата отразява изхода от вековното взаимодействие и противодействие между индивиди среда независимо от това, дали образът носи черти, наследени от различни и дори противоположни предци, или са придобити впоследствие, той ще се подчини рано или късно на душата. Образът ще стане истински израз на душата, когато се взаимно приспособят и станат едно цяло индивидът и приемащата среда.

„За вас ще бъде свещен човекът, който прилича и повече, и по-малко на себе си — казваше Лаватер, — човекът, чийто характер е по-прост и едновременно по-многогранен, по-постоянен и по-неравен, човекът, който въпреки жизнеността си и активната си дейност е винаги в хармония със самия себе си, човекът, чиито най-подвижни черти не губят никога твърдостта, която го отличава като целокупност.“

В характера на толкова чист, монолитен и ясно откроен върху фона на средата, в която живее човек като дон Кихот, трябва да се приеме като естетическа аксиома, че лицето е най-чисто огледало на красивата му душа. И тази красота трябва да се долови напълно от художника, който рече да нарисува образа — отражение на тази душевна красота.

Но не само тялото е израз на духа у социалния човек, у облечения човек — израз на духа е и облеклото.

„В голотата е изкуството!“ — възкликват мнозина.

Да, в голотата е изкуството да се представи двукракото без перушина, но не и *homo politicus*², общественият или облеченият човек. Голотата на древногръцката скулптура отразява частично елинската душа; но модерната душа, тази, която се ражда бавно и мъчително сред болки и агонии, намира по-добър израз чрез свръхбогатата сложност на диплите на одеянието, среда, която субектът е приспособил към себе си.

Облеклото не е униформата на снобизма и на модната елегантност, не е изумително скроеното сако; живото в облеклото е издутият на мястото на коленото панталон, гънките от омачканата дреха. Мъчно е да се разбере дълбокото в него, докато се затръшват вратите под носа на човека, който не носи цилин-

² Обществен човек (лат.). — Б.пр.

дър, отпечатък на робство, символ и победоносна останка от всички обезображания, с които диваците красят главите си.

Ръскин казва в своите „Флорентински утрини“, че грижата за диплите и изяществото в тяхната изява са белези на идеализъм и на мистицизъм, сочейки като пример гънките в облеклото на девичите с кошница на глава от Партенона и връхните наметки на нашите духовници; докато прекаленото навличане на широките маси, това, което виждаме например у Тициан, издава художници, загрижени повече за тялото, отколкото за душата. Казвано е, че когато народите са се отказвали от езичеството и са приемали християнството, са обличали голите богини, като правели от тях деви. Облекли ги, чисто и просто, но това е много повече, отколкото си мислят тези, които се позовават злонамерено на този факт.

Тук би било уместно да се цитират пасажите от „Дон Кихот“, в които се говори за облеклото на Рицаря. Но нека предоставим на художника, който ще се заеме да направи портрета му, да ги издири и проучи. А покрай облеклото и цялата обстановка, в която той е живял. По този път бихме отишли прекалено далеч.

Дон Кихот трябва следователно да се рисува под светлината на неговата собствена истина и в рамките на добре разбраната донкихотска философия, с вяра в неговото безсъмнено реално и действително съществуване, като се открие чрез душата му физическият му образ и се използват данните, които дава биографът му Сиде Амете, човек, надарен с невероятна наблюдателност.

Интересно би било да се проучи по какъв начин дон Кихот е бил рисуван и продължава да се рисува в различни епохи и страни. Такава една студия би могла да се включи в общите изследвания за преобразованията на донкихотизма. Защото съществуват различни типове на дон Кихот у народите, които щогоде са го разбрали. Съществува френски образ, изискан, със засукани и неподвижни краища на мустаци, не увиснали, без подчертан израз на тъга, по-приличен на арагонца на Авелянеда, отколкото на кастилеца на Сервантес. Съществува английски образ, който е много по-близък до испанския, т. е. до истинския. Най-верни са образите, дадени от испанци, което е и съвсем естествено. Ако се вземат всички тези образи и се слейт в един, както се прави при сложни фотомонтажи, така че да изпъкнат общите черти, като се оставят в полусянка различията, неутрализирани помежду си, би се получил емпиричен прототип, естествено мъгляв и графически абстрактен, от който художникът би могъл да извлече истинския образ на дон Кихот. Това е първообразът, който са съзрели с духовния си поглед нашите художници и рисувачи и дори тези, които не принадлежат нито на едната категория, нито на другата. Този именно първообраз ни кара да възкликваме: колко прилича този човек на дон Кихот! На този смътно съзрян първообраз гениалният художник би дал индивидуален и жив израз, рисувайки го с изключителна добросъвестност, с която някои английски художници рисуват ангели и други създания на въображението, с ожесточеното прилежание на Хънт или с могъщия кастилски реализъм на Веласкес при изобразяване на героите от митологията. Трябва да се рисува с вяра и особено с вярата, която вдъхва донкихотският идеализъм, източник на всяко истински реално дело, идеализъм, който повлича в крайна сметка след себе си, ако и против волята им, всички санчовци. Трябва да се рисува с вярата, която ни вдъхва това, което не виждаме, вярвайки твърдо, че дон Кихот съществува и живее и действувa, както са вярвали в живота на светиите и ангелите онези прекрасни примитивисти, които ги рисуваха.

Но дори и физическите черти, които са дадени от биографа, не се зачитат. Най-много се спазва описаното в цитат VI, но често и то се нарушава, защото често рисуват дон Кихот по източници от втора, трета и десета дори ръка, както

се правят карикатурите на нашите политици. Така например виждаме да ги рисуват без брада въпреки указанията в цитатите VIII, XI и XIII, които нарочливо дадох, за да се види, че той е имал брада, и без да се държи сметка, че Сиде Амете не споменава да се е бръснал дон Кихот, от което естествен извод е, че му е растяла брада.

За да се попълни още малко това есе, не би било излишно да се направи аналитично проучване на физиономията на дон Кихот, такава, каквато се дава в текста на Сиде Амете.

Между други любопитни неща може да се види как дон Кихот е на едно мнение с Лаватер относно значението на ръката и как този нежен и чистосрещен физиономист е констатирал, че носът на дон Кихот говори за буен нрав и за упорито преследване на поставените цели. Смятам обаче, че и най-придирчивият изследовател ще бъде задоволен от усърдието и голямата добросъвестност на моите издирвания, макар и да не съм направил този допълнителен анализ. Това обаче е достатъчно, когато става дума да се внуши една истина, толкова истинска, но на пръв поглед толкова безсмислена и абсурдна, истината за действителното и реално съществуване, реално поради това, че е идеално, действително поради това, че е въздействащо, на Рицаря на печалния образ, достатъчно е, когато се мисли, че въпреки цялата фактология няма незначителен факт и че всички факти са загадъчни и чудодейни.

Остава още един въпрос, най-уместният, а именно: може ли съвременният испански художник да се справи със задачата да нарисува дон Кихот по донкихотски, съгласно донкихотската философия, като жив символ на най-възвишеното в кастилската душа?

Предоставям на читателя да отговори на този въпрос.

1 ноември 1896 г.

(Публикувано за първи път в „La España Moderna“, г. VIII, бр. 95, Мадрид, ноември 1896 г. с. 22—40).

Преведе от испански: Тодор П. Нейков

II

ЗА ЕРУДИЦИЯТА И КРИТИКАТА

Есето „Как да се чете и тълкува „Дон Кихот“, което публикувах в априлския брой на същото списание (*La España Moderna*¹), изглежда, е скандализирано някои господа или пък те са се престорили, че са скандализирани. Обвиняват ме в повече от незачитане на знаменития идалго дон Мигел де Сервантес и че не съм толкова голям почитател на неговия гений — доколкото заслужава да бъде почитан, — колкото са всички онези негови раболепни ласкатели и идолопоклонници.

Невероятно е наистина, че хора, които се перчат, щом им се представи случай, със самостоятелността на преценките си и с това, че са освободени от много почитта към всеобщите религиозни вярвания в страната някакъв вид литературна религия, хиляди пъти по-омразна от всичко най-омразно, което биха могли

¹ „Модерна Испания“ (исп.) — Б.пр.